

В.В.БУТ

Запорізька державна інженерна академія, Запоріжжя

ДЕВІАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

В статті дається аналіз девіації як соціального феномена, виявляються характеристики девіації як складного і суперечливого явища, зокрема умови соціалізації особистості; дається аналіз поняття норми, що являється висхідним для вивчення будь-яких девіацій; виявлення сутності норми, яка відображає механізм, який утримує суспільну систему у стані життєздатної рівноваги в умовах неминучих змін

Ключові слова: девіація, відхиляюча поведінка, девіантна поведінка, соціалізація, позитивна соціалізація, негативна соціалізація, норма

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

В умовах соціальної нестабільності поведінка людей часто знаходиться поза ординарними межами, має тенденцію до відхилення від стандартів і стає все менш передбачуваною. Така поведінка може розглядатися як потенційна загроза соціальному порядку. Девіація як категорія, що означає відхиляючу поведінку, виникла у сфері соціології і лише пізніше стала використовуватися у філософських дослідженнях, що здійснюються у руслі системної парадигми, вимоги якої заключаються в тому, щоб будь-яка система досліджувалася у цілому, у взаємозв'язку між цілим і частинами. Якщо розглядати девіацію як структурний компонент суспільної системи, яким вона і являється, то проблема відхиляючої поведінки неминуче набуває міждисциплінарного характеру. Її дослідження здійснюється у рамках філософії, філософської антропології, соціальної філософії, психології, соціології, педагогіки, кримінології тощо. Особливої актуальності набуває аналіз даної проблеми з філософських позицій, що сприяє виявленню бутєвих основ девіації, визначенню сутнісних характеристик та евристичних можливостей концепції девіантної поведінки, осмисленню методологічних проблем, що встають в ході дослідження девіації. Філософське уявлення проблеми дозволяє виявити основні детермінанти відхиляючої поведінки, динаміку її кількісних і якісних показників, а також деякі аспекти виявлення впливу соціальних інститутів на структуру і розвиток девіацій в соціумі. Девіація у контексті філософських роздумів може розглядатися в двох основних парадигмах. *По-перше*, девіація виступає як феномен соціального буття, що впливає на процеси розмивання духовно-моральних, правових, політичних та інших норм. *По-друге*, девіація може сприйматися як відхилення людини від повноти його людяності, як спроба виходу за межі фіксованих, стандартних форм поведінки, внаслідок чого аналіз девіації уявляється значущим для

дослідження загальної динаміки буттєвого саморозкриття людини.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Філософсько-методологічний аналіз проблем і особливостей девіації дозволяє, з однієї сторони, виявити проблеми і способи пониження негативного виявлення відхиляючої поведінки у житті суспільства і особистості, а з іншої, визначити специфіку теоретичної реконструкції феномена девіації у ряді гносеологічних моделей, представлених у сучасній філософії, проаналізувати їх методологічні засади, розглянути механізм формування категорій, через посередництво яких відбувається їх розуміння, інтерпретація і оцінка феномена девіації. Девіантна поведінка як феномен соціальної реальності все ще залишається недостатньо вивченим. Звідси – низька ефективність інститутів соціального контролю і соціальної політики держави, що зумовлено послабленням державної влади, частковою втратою орієнтирів розвитку, що зумовлюють фрагментарність вирішення соціальних проблем, у тому числі і у відношенні до девіантної поведінки. Все це визначає теоретичну і практичну актуальність філософсько-методологічного аналізу девіантної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на яку спирається автор

В основі більшості девіантологічних теорій лежать певні філософські передумови, що відносяться до Платона, Т.Гоббса, Ж.-Ж.Руссо, Г.Гегелю, К.Марксу. В основі більшості девіантологічних теорій міждисциплінарний характер феномена девіації дозволяє використати методологічну основу споріднених філософії дисциплін. Особливо бурхливим був інтерес до вивчення девіацій серед суспільствознавців ХХ століття. У цей період в Західній Європі і США був створений ряд антропо-біологічних, психологічних і соціально-філософських концепцій (Ч.Ломброзо, У.Шелдон, З.Фрейд, Е.Фромм, А.Кетле, Е.Дюркгейм, П.Сорокін, Р.Мертон, Т.Парсонс, Н.Смелзер тощо), які являються фундаментальними теоріями девіації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

- проаналізувати девіацію як соціальний феномен, що має свої специфічні риси;
- дати характеристику рисам, що свідчать про девіантні процеси в суспільстві;
- здійснити аналіз шляхів і напрямів подолання девіантних форм поведінки в умовах трансформації сучасного українського суспільства.

Обговорення проблеми

Девіація як фактор соціального буття являється предметом соціально-гуманітарного пізнання, яке має свої методологічні особливості і специфічні риси. Вітчизняна філософія має сильний фундамент епістемологічного характеру, який виходить із розуміння визначальної ролі суб'єкта пізнання, його ціннісного відношення до об'єкта, впливу соціально-історичних параметрів на буття людини. Складність буття суспільства зумовлена

Бут В.В., 2011

важкими обставинами буття суспільства. Соціальне буття є соціальним конструюванням, де відбувається переміщення пояснення людської дійсності у сферу соціальної взаємодії. Це дозволяє людині не просто пізнавати, але й усвідомлювати смисл оточуючого світу як соціальної реальності. Найважливішою умовою виживання людини в оточуючому її природному світі, як будь-якої біологічної істоти, являється її активність. Найважливішою умовою виживання людини в оточуючому природному світі являється активність, яка характеризується усвідомленим характером. Будь-яка діяльність має певну мотивацію – усвідомлену мету і необхідний набір засобів для їх здійснення, що визначає зміст і якість результату. Зміни соціального буття є зміни форм діяльності людей, так як діяльність є невід’ємною онтологічною характеристикою соціуму. Буття соціуму своїми засадами має соціальну діяльність, а соціальний процес формується не тільки з діяльності людей, але й розпадається на окремі форми діяльності, для яких характерними є постійна зміна, перехід один в одного, зрощування і примноження. Соціальне буття слід розуміти як сукупність видів соціальних діяльностей, які відображають багатоманітність відносин людей, груп, спільнот. Ці відносини носять об’єктивний просторово-часовий характер, постільки виникають на основі об’єктивних потреб людей, що формуються у певних просторових рамках, і реалізуються у процесі розгортання у часі в процесі сумісної поведінки людей. На наш погляд, істотною рисою буття соціальних об’єктів являється їх здатність впливати на інших і викликати у них структурні зміни. Діяльність суб’єкта викликана метою, тобто майбутнім, яке ще не реалізовано, якого немає в реальності, але якого людина прагне досягти. У той же самий об’єкт визначається з точки зору причини, своїм минулим. Якщо передбачається розвиток об’єкта, то він не пов’язаний зі свідомою метою суб’єкта і відбувається об’єктивно, тобто незалежно від волі і свідомості людини, і структурним активним моментом самої діяльності суб’єкта не являється, але без наявності цього об’єкта, діяльність суб’єкта втрачає смисл. У предметній діяльності суб’єкт повинен подолати супротив об’єкта, підпорядкувати його собі, своїй свідомій волі. Отже, у кожний даний момент предметна діяльність визначається і майбутнім (метою, цілями), і минулим (причиною).

Це дає можливість уявляти суспільство, з однієї сторони, як процес, що розгортається у часі, плинних діяльностей. І разом з тим відносно стабільними структурами (суб’єкт-об’єкт), які проявляються у предметному бутті людей і відображаються у формах спілкування. З іншої сторони, суспільство виступає як система причинно-наслідкових зв’язків, зумовлюючих процес розвитку суспільства, а також суб’єкта у ньому. Відображаючи оточуючий світ у поняттях, людина усвідомлює себе як суб’єкт, протилежний об’єкту, у ролі якого виступає суспільство. У людській діяльності об’єкт і суб’єкт багаторазово опосередковують один одного, цілеспрямовано регулюючи свою поведінку, людина усвідомлює свої дії і планує їх у відповідності з поставленою метою. Разом з тим поведінка людини відрізняється від інших типів відносин тим, що вона

Девіація як соціальний феномен

ініціюється суб'єктом для задоволення своїх потреб, які детермінують поведінку людини. Вони являються внутрішнім сигнальним будником, що вказують на не оптимальність суб'єктивних ознак і незворотність їх усунення через посередництво поведінки чи діяльності. Емоційно реагуючи на зовнішні подразники впливів і внутрішні стани свого тіла, людина усвідомлює свої переживання, своє відношення до зовнішнього світу, здатне викликати складні почуття. Предметно-пізнавальне, оперативно-прогностичне і оціночно-мотиваційне усвідомлення буття – це три іпостасі і три функції свідомості, які реалізуються у житті людини, у її словах та справах. Орієнтуючись на узагальнені досвідні дані, суб'єкт, виходячи з власних потенційних можливостей і можливостей зовнішнього середовища, вибирає найбільш оптимальний мисленнєвий напрямок активності. Це робить людину учасником сукупності взаємодій і взаємозалежностей соціальних систем, які слід визначити як сукупність матеріальних і духовних відносин людей. А з цього виходить, що людські індивіди і речі культури як соціальні утворення набувають смисл, тільки знаходячись у системі функціонування суспільних відносин. Суспільні відносини являються онтологічною характеристикою соціуму, так як без системи суспільних відносин суспільство у своєму бутті є неможливим.

Отже, взаємодія як істотна характеристика соціального буття, зумовлена характером соціальних відносин, формує такий² їх тип, як поведінку. У процесі взаємодії формуються адекватні уявлення людини про себе, інших людей, групи. Взаємодія людей виступає провідним фактором у регуляції самооцінок і поведінки людини у суспільстві, яка являє собою систему внутрішньо взаємопов'язаних дій, що здійснюються складною організацією об'єкта. Ця система підпорядковується певній логіці і направлена на реалізацію тієї чи іншої функції, властивій об'єкту, і вимагає взаємодії з зовнішнім середовищем. Позиція людини як суб'єкта суспільної поведінки і багатоманітної діяльності представляє собою складну систему відносин, установок і мотивів, якими особистість керується у своїй діяльності, цілей і цінностей, на які направлена діяльність. Вся ця складна система суб'єктивних властивостей реалізується у певному комплексі суспільних функцій чи ролей, виконуваних людиною у певних ситуаціях розвитку. У суспільстві, соціальній групі, спільноті є своя система цінностей і нормативної регуляції, яка визначає, для чого вони існують, що являється позитивним чи негативним, як діяти у конкретній системі відносин, тому одним з базових компонентів буття суспільства являється соціалізація. Соціалізація - це встановлені і діючі у суспільстві механізми передачі соціального досвіду від покоління до покоління, співвідношення процесів і інститутів соціалізації, а також соціально типове, що характеризує включеність індивіда у суспільство, соціальні групи, соціальні інститути і організації. Якщо прослідкувати зв'язок між поведінкою особистості як формою соціальних відносин, і соціалізацією, як процесом засвоєння людиною багатоманітного соціального досвіду, то слід зробити висновок, що поведінка особистості, що має соціальні цілі і призначення, як показник

Бут В.В., 2011

міри її соціалізації, являється показником і міри її соціалізації, а, отже, і фактором стабільності суспільства, і фактором його дестабілізації. Людина, що знаходиться в суспільстві, повинна рахуватися з певними правилами і нормами, так як соціальний порядок має свої власні вимоги. Вони орієнтують людину у певному напрямку, ставлять межі, обмежують природні прояви людської натури чи соціальної групи, які не вміщаються у нормативних рамках. У результаті ми пристосовуємося до тих імперативів і приписів, як ввічливість, правила хорошого тону, охайність. У соціальних нормах суспільство на основі своїх соціальних цінностей переписує своїм членам конкретні правила поведінки у певних ситуаціях і виробляє систему заходів для реального здійснення норм, а також різні способи реагування на поведінку людей та їх груп. Суспільства розрізняються згідно механізмів регуляції соціального життя, а характер соціалізації визначається типом того суспільства, тієї культури, у якій це відбувається. Формуючи, стверджуючи і укріплюючи ті чи інші цінності, суспільство визначає бажаний для нього загальний напрямок життєдіяльності людей, орієнтує їх дії і взаємодії у певному руслі на основі пріоритетних цінностей даного суспільства.

В будь-якому суспільстві і в будь-якій культурі діють правила, обов'язкові для виконання зі сторони всіх її членів. «Золоте правило моральності», наприклад, звучить: «Поступай по відношенню до інших так, немов би хотів би, щоб вони поступали по відношенню до тебе». Філософи різних епох підішли до однакового по своїй суті розуміння, хоча й тлумачили це по-своєму. Конфуцій, Фалес, Т.Гоббс, Дж. Локк і багато інших вважали, що воно повинно бути покладено в основу саме істинного буття. Т.Гоббс вважав, що це правило є законом для всіх людей: «Не роби іншому того, чого не хотів би, щоб робили тобі». Дж. Локк вважав це початком і основою будь-якої суспільної достоїнності. «Будь-яка людина повинна вести себе так, як вона бажає, щоб інші вели себе». Категоричний імператив І.Канта являється, по суті справи, узагальненою формулою «золотого правила», яку І.Кант вважав більш удосконаленою, так як вона вільна від недоліків: «Поступай так, щоб максима твоєї волі могла у той же час мати силу принципу всезагального законодавства».

За допомогою соціалізації суспільство відтворює соціальну систему, зберігає свої соціальні структури, формує соціальні еталони і стереотипи, зразки реальної поведінки. Щоб не бути в опозиції по відношенню до суспільства, особистість покликана засвоювати соціальний досвід шляхом входження в соціальне середовище, в систему існуючих соціальних зв'язків. Біографія людини з моменту її народження – це історія її відношення з іншими, соціалізація – це процес, у ході якого формується розумна істота зі своєю свідомістю і самосвідомістю, що розуміється як «культурне програмування». Процес соціалізації являється основою для соціальної типізації особистості, вона адаптує і інтегрує людину у суспільстві завдяки засвоєнню соціального досвіду, цінностей, норм, установок, властивих як суспільству в цілому, так і окремим групам. Проте у силу своєї природної автономності особистість зберігає свою автономність і

Девіація як соціальний феномен

розвиває тенденцію до незалежності, свободі, формуванню власної позиції, розвитку індивідуальності. Наслідком дії цієї тенденції являється як перетворення самої особистості, так і суспільства. Тенденція автономізації особистості дозволяє не тільки актуалізувати існуючу систему соціальних зв'язків і соціального досвіду, але й набувати новий, індивідуальний досвід. Обидві тенденції зберігають свою стійкість, забезпечуючи взаємообновлюваність суспільного життя, тобто соціуму, а також реалізацію особистісних потенцій, задатків, здібностей, відтворення духовності і суб'єктивності. Однією з функцій соціалізації являється формування особистості, що адекватно відображає соціальну ситуацію і здатна взяти на себе вирішення найважливіших задач. Істотний смисл соціалізації розкривається на пересіченні процесів адаптації, інтеграції, саморозвитку і самореалізації, діалектична єдність яких забезпечує оптимальний розвиток особистості на протязі всього життя особистості людини у взаємодії з іншими людьми і оточуючим середовищем. Особистість людини представляє собою продукт соціалізації, так як складність її поведінки зумовлена структурованістю у відповідності з вимогами оточуючого середовища. Ця поведінка підкріплюється всередині самої людини, різними структурами, і, перш за все, світоглядним базисом. Таким чином, соціалізація – це безперервний процес, що триває на протязі всього життя, етапи якої вирішують певні задачі, без вирішення яких наступний етап не може наступити, чи потрапити у фазу тормозу чи викривлення. У процесі соціальної адаптації, що являється першою фазою соціалізації особистості, індивід пристосовується до соціально-економічних умов, до рольових функцій, до соціальних груп і організацій, що виступають у якості середовища її життєдіяльності. На протязі другої фази соціалізації – інтеріоризації – відбувається включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ людини. Характер переведення соціальних цінностей у внутрішнє «Я» зумовлений структурою конкретної особистості, сформований попереднім досвідом. Приміряючи на себе і виконуючи різні ролі, особистість має можливість проявити, розкрити себе, тобто певним чином репрезентувати. Згідно з динамікою виконуваних ролей слід отримати уявлення про ті реальні взаємодії і ті статусно-рольові відносини, у які особистість буде включеною. Визначивши зв'язок між поведінкою і соціалізацією, слід відмітити, що поведінка людини являється абсолютним глибини проникнення у свідомість особистості тих чи інших норм і цінностей. Слід передбачити, що у процесі аналізу соціальних відносин необхідно мати уявлення про результат соціалізації. По-перше, результат соціалізації є індивідуальним, він протікає на протязі всього життя людини, а також має зовнішню сторону – адаптацію, так і внутрішню – інтеріоризацію. По-друге, процес інтеграції індивідів у суспільство не являється простою сумою соціалізації окремих індивідів. Отже, поведінка особистості, з однієї сторони, - це показник рівня соціалізації, а з іншої, - процеси інтеграції і соціалізації не зводяться один до одного. Соціалізація настільки глибокий і відповідальний по відношенню і до індивіда, і до

суспільства в цілому процес, що, тільки враховуючи і точно оцінюючи всі його сторони, всю її різноманітність, можливо оцінити її результати.

Виходячи з онто-гносеологічного аналізу, девіації як способу від відхиляючої поведінки, слід виділити два основних типи соціалізації: 1) успішну і неуспішну (відхиляючу). Соціалізація буде успішною тоді, коли індивід освоює необхідні соціальні ролі, освоює цінності, соціальні норми, стереотипи поведінки. Це залежить від того, як суспільство, соціальні групи, соціальні інститути і соціальні організації впливають на особистість. Для управління процесом соціалізації суспільство використовує механізм соціального контролю, який забезпечується через посередництво правового регулювання діяльністю основних інститутів соціалізації, забезпечує поведінку людей у відповідності з соціальними нормами, правилами, вимогами, розпізнає різні відхилення у процесі соціалізації та поведінки індивідів. У процесі соціалізації, коли індивідом освоюються соціальні норми і цінності, формується самоконтроль, який відіграє важливу роль в особистісному розвитку індивідів. Причина відхиляючої поведінки лежить в особливостях взаємозв'язку і взаємодії людини з оточуючим світом, соціальним середовищем і самим собою. Вважається, що різноманітність у психофізичному, соціокультурному, духовно-моральному стані людей та їх поведінки, які виникають на сонові цієї взаємодії, являється умовою розквіту суспільства, його удосконалення і здійснення соціального розвитку, але, з іншої сторони, ця різноманітність може привести і до відхилення. По результатам соціалізації може бути і багатоваріантною, її результат може не досягти ідеалу як на особистісному, так і на соціальному рівнях, але й саме суспільство і соціальні інститути на реалізують всебічно свої функції, так як завжди залишається деякий резерв можливостей. Крім того, що й сама людина, представляючи собою складне соціальне, психологічне і біологічне утворення, навіть при позитивних зовнішніх умовах може реалізуватися за межею соціально схваленої поведінки. У цьому випадку говорять про відхилення в соціальній поведінці. Ще Е.Дюркгейм висунув положення про те, що відхилення – це природна частина соціального життя. Відхилення має багато варіацій з різною мірою дистанціювання від норми. На наш погляд, відхиляючу соціалізацію слід уявити як багаторівневе явище: перший рівень – відхилення в соціалізації конкретного індивіда; другий рівень - відхиляюча соціалізація певної соціальної групи, коли відхилення її представників стає типовим; третій рівень - відхилення у суспільстві, що зумовлюються кризою суспільства, аномією, невідповідністю між соціальними цінностями суспільства і соціально схваленими засобами їх досягнення.

Одним з виявлень відхиляючої соціалізації являється девіація. Слід відмітити, що по смислового об'єму термін «відхиляюча соціалізація» є ширшим, чим термін «девіантність», так як перший охоплює істотну характеристику буття, а другий являється більш вузьким поняттям і означає відхилення від норми. Деякі відхилення від норми можуть зустрічатися і у випадку нормального процесу соціалізації, уявляючи собою тимчасове чи випадкове явище, наприклад, хвороба індивіда чи сп'яніння, і навіть тривалі девіація як соціальний феномен

стани, наприклад, фізичні дефекти, неврози, психози. Виявленням відхиляючої соціалізації являється кризова соціалізація. Життєвий шлях особистості супроводжується подоланням багатьох криз – задоволенням людини своїм соціальним чи особистісним статусом. Не всі кризи вдається подолати і нерідко людина не справляється з ними. Недосяжність бажаної ідентичності, неможливість стати таким, як вимагає суспільство чи переписує соціальна група, може породити конфлікт людини з суспільством, соціальною групою, самим собою. Суспільство зацікавлене у взаємодії суспільних і особистісних інтересів. Можливі як єдність об'єктивного змісту індивідуального інтересу та його суб'єктивної інтерпретації, так і різні міри невідповідності. У реальному житті така невідповідність може спонукати особистість діяти всупереч інтересам суспільства. У кризовому суспільстві передписані індивіду і реально виконуваним ним функції і ролі не співпадають. Розширення простору вибору дій у даному випадку має як позитивні, так і негативні сторони і може стати умовою для розвитку відхиляючої поведінки. До відхиляючої соціалізації слід віднести інтенсивну, насильницьку і спізнюючу соціалізацію.

Прискорена соціалізація пов'язана з раннім набуттям молоддю соціальних ролей і змушеною ідентичністю (ранні сім'ї, раннє дітонародження, підігрівання сексуальних пристрастей). Насильницька соціалізація – освоєння підлітком соціальних ролей дорослої людини, що відбувається внаслідок відчуження від встановленого у суспільстві процесу становлення особистості. У кризовому суспільстві розширюються масштаби стримування процесу соціалізації, коли у соціумі відсутні достатні умови для повноцінної своєчасної участі індивідів у суспільному житті. Цьому сприяє як пониження соціальних гарантій на отримання молоддю освіти і професії, працевлаштування, згортання культурних, оздоровчих, спортивних програм, також і падіння рівня життя, погіршення кримінальної ситуації в країні. Прискорені явища можуть викликати як прискорену, так і запізнїлу соціалізацію, коли підростаючим поколінням набуття набору соціальних ролей дорослої людини запізнюється, звужуються рамки його самостійності, укріплюється інфантильність.

Конформізм передбачає згоду індивідів з цілями суспільства і застосування законних способів їх досягнення. Слід визнати, що цей спосіб поведінки являється передумовою успішної соціалізації. Але якщо індивід розвивається по сценарію зовнішніх установок, то його поведінка носить пристосовницький характер, людина не стверджує себе як особистість, наносить шкоду собі і суспільству. Для соціалізації такий конформізм являється відхиленням, так як процес соціалізації передбачає не пасивне пристосування індивіда до соціального середовища, а активну адаптацію людини до плінних людини до плінних умов, відтворення культурних норм і цінностей, а також перетворення на основі інновації. Відхилення в соціалізації, виявлені згідно з різними ознаками, можуть бути подолані шляхом корекції соціалізованого процесу. Найбільш важко піддається покращенню соціалізація як сукупність встановлених у суспільстві

Бут В.В., 2011

соціокультурних процесів, коли у суспільстві змінюються умови, а його функція соціалізації не відрегульована. Відхиляюча чи девіантна поведінка визначається як форма дезорганізації поведінки індивіда чи категорії осіб у суспільстві, коли розкривається невідповідність очікуванням, моральним і правовим вимогам суспільства. Девіація – це акт відхилення, що виходить за межі соціальних норм і детермінується невдалою соціалізацією. Девіантність проявляється у діях і вчинках людей, які здійснюються людиною заради задоволення своїх біологічних чи соціальних потреб. Соціальному буттю і особливо людині властиво відхилятися від осі свого існування і розвитку. Причина такого відхилення лежить в особливостях взаємозв'язку і взаємодії людини з оточуючим світом.

Відзначимо, що соціалізація буде успішною тоді, коли людина освоює необхідній їй ролі, засвоює цінності і соціальні норми, стереотипи поведінки, схвалювані суспільством чи соціальною спільнотою. Порушення балансу інституційні і не інституційних впливів на особистість на користь стихійних каналів соціалізації, а також дисбаланс усередині інститутів соціалізації приводить до неуспішної соціалізації, втраті чи усвідомленій відмові від засвоєних цінностей, норм, соціальних ролей, минулого образу життя. Неуспішна соціалізація виступає важливою передумовою девіації, яка заключається в засвоєнні девіантних ролей, а постільки на людину впливають соціально схвалені поведінські стандарти і ситуації, що дозволяють успішно адаптуватися до соціальних змін на основі залучення особистості до норм і правил девіантної субкультури. Відхиляючу соціалізацію слід уявити як багаторівневе явище: перший рівень – відхилення у соціалізації конкретного індивіда, другий – відхиляюча соціалізація певної соціальної групи, третій рівень – відхилення у суспільстві, зумовлені кризами суспільства, аноміє, невідповідністю між соціальними цінностями суспільства і схвалюваними засобами їх досягнення. У силу того, що поведінка особистості, що має соціальні цілі і значення, являється показником рівня активності людини і міри її соціалізації, то стало бути, і фактором як стабільності суспільства, так і його дестабілізації.

Таким чином, одним з проявів відхиляючої соціалізації являється девіація, отже, девіантність закономірна і необхідна істотна характеристика соціального буття. Виявлення онто-гносеологічних характеристик девіації як складової частини суспільного буття взагалі і форм соціалізації, зокрема, сприяє створенню теоретичної моделі управління і регулювання процесами соціального розвитку, позитивного вирішення проблем кореляції особливостей буття суспільства і людини. Основою логіко-гносеологічного аналізу девіації являється поняття, тому норма і девіація можуть розглядатися як пара понять, які розкривають протилежні і одночасно доповнюючі один одного аспекти реальності. Порядок і норма – це регулярно безперервне самовідтворення ціннісно-нормативного механізму і перш за все нормативних зразків поведінки – норм, а також засобів соціального контролю. Іншими словами, норма – це поведінський стандарт, Девіація як соціальний феномен

що дозволяє зберегти стійкість. Нора визначає характер девіації, але для того, щоб гнучко управляти суспільством, необхідно мати уявлення і про норму, і про девіацію, так як норма являється основою стабільності, а відхилення – причиною дестабілізації суспільства. Таким чином, ми розглядаємо проблему співвідношення норми і девіації, так як без аналізу цих категорій неможливо уявити одну без іншої. Норми регулюють, оптимізують поведінку, створюють можливість передбачення її корисних чи шкідливих результатів, відображають перевірену практикою типову поведінку у повторюваних умовах середовища. У нормах в абстрактній, понятійній формі закріплюються, на відповідність суб'єктивним і об'єктивним можливостям по задоволенню потреб. Норма є результат узагальнення і типізації повторюваної діяльності, вона закріплює найбільш раціональний спосіб застосування минулого досвіду задоволення потреб у відповідних умовах. Норма дає можливість, не задумуючись, правильно реагувати на потреби і робити їх найкоротшим шляхом при мінімальних витратах. Суб'єкт у стандартних ситуаціях, володіючи нормою, може не аналізувати обставини, пов'язані з задоволенням потреби, він повинен просто згадувати потрібну норму і у відповідності з нею відреагувати. Норма сповіщає суб'єкту, якого типу повинна бути його власна діяльність і яким типовим діяльнісним ознакам і властивостям вона повинна відповідати. У соціальні відносини і взаємодії людина завжди вступає як «носіє» тих чи інших соціальних норм. Позиція людини у системі суспільних відносин являється її нормативним статусом. Розуміючи і реалізуючи певну систему соціальних норм, людина є включеною у певну соціальну групу, створену згідно з нормативними ознаками, приймають, розділяють дану систему норм і пов'язану з нею систему цінностей. Саме суспільна стабільність регулює, гарантує, охороняє найбільш необхідні норми поведінки людей. Соціальні норми представляють собою складні ієрархізовані і багатовимірні різноманітні системи, які регламентують практично всі сфери життя і діяльності людини і суспільства: правові, моральні, релігійні, політичні тощо. Невід'ємною частиною будь-якої соціальної системи, буттєвою основою, істотними характеристиками і, необхідними і закономірними компонентами являються норми і відхилення. Зміни у суспільстві приводять до змін норм, а, отже, і видів поведінських девіацій. Поняття норми являється вихідним для вивчення будь-яких девіацій. Норми відображають механізми, які утримують суспільну систему у стані життєздатної рівноваги в умовах неминучих змін, тому категорія «норми» являється вихідною для вивчення девіації. Норма покликана підтримувати життєздатність соціуму, базовану на внутрішньо системних відношеннях, оптимальність функціонування соціальної системи у середовищі, її адаптованість, найважливішим виявленням якої є конкурентоспроможність як якості динамічно розвинутого суспільства.

Аналіз засвідчує, що **девіантна поведінка** – це сукупність індивідуальних чи колективних форм поведінки, які сприймаються як не відповідні очікуванням, нормам чи цінностям, декларованим членам групи, і

Бут В.В., 2011

створюють таким чином напругу чи конфлікти, викликають осуд і породжують широкий спектр санкцій. Девіантна поведінка завжди пов'язана з будь-якою невідповідністю вчинків, дій і видів діяльності людини і встановленими у суспільстві правилами і стереотипами поведінки. Це може бути порушення формальних (правових) чи неформальних (мораль, традиції) норм, але і девіантний стиль поведінки, девіантний образ життя, які не відповідають прийнятим у суспільстві, середовищі, групі.

Девіантна поведінка – це специфічний спосіб кореляції буття суспільства і буття особистості, виявлення ціннісного відношення особистості до суспільства, направлене на зміну норм і очікувань, які мають специфічні форми і прийоми самовираження. Онтологічними умовами феномена відхиляючої поведінки виступають соціально-економічні умови, сімейно-побутові відносини, потреб, соціально-культурне оточення, міжособистісні відносини і спілкування один з одним. Термін «девіантна поведінка» використовується не тільки для визначення дій конкретної людини, але й для опису певних соціальних явищ: якщо у першому випадку мова йде про відхиляючу поведінку особистості, то у другому – про соціальне відхилення. Соціальне відхилення – це порушення соціальних норм, які характеризуються певною масовістю, стійкістю і розповсюдженістю. Маються на увазі такі негативні масові соціальні явища як пияцтво, злочинність, релігійний та ідейний фанатизм тощо. У природі, у реальній соціальній дійсності не існує явищ, видів діяльності, форм поведінки нормальних чи девіантних по своїй природі, по своєму змісту. Їх слід віднести до нормальних чи девіантних тільки з точки зору встановлених соціальних норм у даному суспільстві чи у даному просторі-часі. Що вважати відхиленням, залежить від місця і часу: поведінка «нормальна» при певному наборі культурних установок, буде розцінюватися як «відхиляюча» при іншому. Якщо умови життя достатньо стабільні, то люди намагаються діяти звичним образом, корелюючи свою поведінку з прийнятими нормами, застосовуючи колективні зусилля для того, щоб пристосуватися до ситуації. Нормам в соціумі відображає безперервне самовідтворення цілісно-нормативного механізму і, перш за все, практичних зразків поведінки – норм а також засобів масового контролю.

Висновки

1. Норма закріплює найбільш раціональний спосіб застосування минулого досвіду задоволення потреби суб'єкта в аналогічних умовах. Норма необхідна для виключення випадкової, нерациональної, ворожої взаємодії з об'єктами, що досягається завдяки копіюванню добродійних відносин минулого. Норма – це мисленнєва форма задоволення потреби, яку суб'єкт повинен наповнювати фактичним змістом будь-який раз, як тільки така потреба у нього з'являється. Поняття норми відображає механізм, який утримує суспільну систему у стані життєздатної рівноваги в умовах неминучих змін, а категорія норми стає висхідною для вивчення девіації.

2. При всій багатоманітності виявлень соціальні норми мають певні властивості: об'єктивність, історичність, універсальність, схематичність, Девіація як соціальний феномен

безумовність. Це дозволяє зробити висновок про те, що норма являється історично виробленим, узагальненим соціальним приписом, обов'язковим для виконання зі сторони всіх людей і в будь-якій ситуації. Всі соціальні норми функціональні, тому слід виділити ряд функцій норм як форми суспільних відносин: 1) функцію забезпечення членів спільноти і суспільства еталонами, зразками, моделями, стандартами, шаблонами поведінки, відносин, взаємодій; 2) функцію стабілізації, упорядкування, урівноваження, інтеграції відносин у соціумі; 3) функцію підтримки і контролю зі сторони соціальних норм, які забезпечують реалізацію влади, так як відображають на різних етапах розвитку суспільства історично сформовані форми взаємодій, взаємозалежності між людьми, відносини влади і підпорядкування у суспільстві. Соціальні норми слід вважати відображенням одним із самих ефективних засобів влади; 4) функцію ідеологічного навантаження; 5) функцію відображення і захисту ідеалів, яка нерозривно пов'язана із системою цінностей. Ці функції забезпечуються породженням соціальних норм у процесі спілкування, а з іншої сторони, вони самі забезпечують якісну різноманітність форм спілкування.

3. Специфічними особливостями соціальних норм являються: ієрархізованість; багатовимірність; якісна різноманітність системи соціальних норм; регламентована здатність практично всіх сфер життя і діяльності людини і суспільства; соціальні норми відображають певні соціальні реальності; всезагальність соціальних норм, тобто їх дія є однаковою по відношенню до різних індивідів, спільнот людей; однозначність чи несуперечливість; історичність чи спадковість; обов'язковість відтворення; відносну стійкість чи стабільність; динамічність чи плинність; формальну визначеність, тобто зовнішню завершеність; можливість їх вимірювання; організуючу, регулюючу здатність; превентивність; корекційно-виховну здатність. На нашу думку, прогностична функція категорій норми і девіації заключається у можливості через уявлення про них моделювати процес управління суспільством і визначенням її результату; через норму прогнозувати стабільність, через відхилення – визначення причин дестабілізації. Небажання слідувати соціальним нормам чи ігнорування ними, як правило, приводить людину до соціальних відхилень, конфліктів, девіантної поведінки. Девіантна поведінка завжди пов'язана з будь-якою невідповідністю вчинків, дій чи видів діяльності людини з встановленими у суспільстві правилами і стереотипами поведінки. 4. Норма являється домінантою по відношенню до девіації, але характер взаємодії даних категорій дозволяє розглядати норми і через відхилення до них. Девіантна поведінка – це специфічний спосіб кореляції буття суспільства і буття особистості, виявлення ціннісного відношення особистості до суспільства, направлене на зміну норм і очікувань, що має специфічні форми самовираження.

Перспективи подальших наукових досліджень:

- аналіз девіантної поведінки в умовах сучасного українського суспільства;

Бут В.В., 2011

- вивчення динаміки девіантної поведінки в умовах нелінійного суспільства.

Список використаної літератури:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.
2. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: потреба для України / В. П. Андрущенко // Нова парадигма: зб. наук. пр. - Київ: НПУ, 2005. - С. 3-21.
3. Базалук О.А. Сущность человеческой жизни / О.А. Базалук. – К.: Наукова думка, 2002. – 270 с.
4. Базалук О. А. Философия жизни: от волюнтаризма к экзистенциализму (компаративистский анализ) : [монографія] / О.А. Базалук. – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 292 с.

В.В.БУТ

Запорожская государственная инженерная академия, Запорожье

ДЕВИАЦИЯ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН

В статье дается анализ девиации как социального феномена, выясняются характеристики девиации как сложного и противоречивого явления, в частности, условия социализации личности; дается анализ понятия нормы, которая является исходным для изучения любых девиаций; определение сущности нормы, которая механизм, который удерживает общественную систему в состоянии жизнеспособного равновесия в условиях неизбежных изменений.

Ключевые слова: девиация, отклоняющееся поведение, девиантное поведение, социализация, положительная социализация, отрицательная социализация, норма

V. BOOT

Zaporozhye state engineering academy, Zaporozhye

DEVIATION AS THE SOCIAL PHENOMENON

In article the analysis of deviation as social phenomenon is given, characteristics of deviation as complex and inconsistent phenomenon, in particular, conditions of persons socialization are found out; the analysis of concept of norm which is initial for studying any deviations is given; definition of essence of norm, which mechanism keeps public system in a condition of viable balance in conditions of inevitable changes.

Key words: deviation, deviating behavior, socialization, positive socialization, negative socialization, norm

Стаття надійшла 20.10.11р.